

University of Groningen

Kerkelijke verdeeldheid

Koopmans, J.W.

Published in:
Ooit gebouwd voor altijd

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Koopmans, J. W. (2009). Kerkelijke verdeeldheid: over Schoenmaker, Knijff en Schortinghuis. In P. Breukink, F. Ekkers, S. van der Hoek, J. Paauw, & D. Bosscher (editors), *Ooit gebouwd voor altijd: 40 Jaar Stichting Oude Groninger Kerken* (blz. 74 - 75). Stichting Uitgeverij Philip Elchers.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Kerkelijke verdeeldheid: over Schoenmaker, Knijff en Schortinghuis

De zestiende eeuw was voor het Nederlandse kerkvolk een verwarde tijd, ook in de huidige provincie Groningen. Er waren gehuwde priesters die binnen de katholieke kerk lutherse ideeën verspreidden en opzweepende wederdopers die de kinderdoop verwierpen en de spoedige eindtijd verkondigden. Daarnaast zag men gereformeerde dominees die hagenpreken hielden en beelden uit de kerken lieten verwijderen. Bovendien waren er verschillende overheden die al dan niet ingrepen pro of contra de ene of de andere geloofsrichting. Veel Groningers waren trouwens niet gericht op een vaststaande geloofsleer. De calvinisering van het Groningerland is langzaam verlopen en na 1594 van bovenaf geregeld.

Afbeelding van de stad Groningen in vogelvucht uit de stedenatlas van Braun en Hogenberg (1575). Links is de Der Aa-kerk zichtbaar, rechts de Martinikerk, met daarachter de in 1627 afgebroken Sint-Walburgkerk. In het midden staat de Broerkerk, op de plaats van de huidige Universiteitsbibliotheek. Deze kerk illustreert het grillige verloop van de Reformatie en de Nederlandse Opstand: gereformeerd in de jaren 1566-1567, 1579-1580 en van de Reductie in 1594 tot de teruggave aan de rooms-katholieken in de negentiende eeuw. De Broerkerk deed in de zeventiende en achttiende eeuw dienst als Academiekerk. Universitaire plechtigheden werden hier gehouden en theologiestudenten hielden er hun oefenpreken. De Broerkerk is in 1893 afgebroken, om plaats te maken voor de Sint-Martinuskerk.

Enkele geestelijken in Appingedam waren de eerste Groningers die in de jaren 1520 openlijk hun sympathie voor Luther toonden. Voor zover bekend was het eerste overheidsoptreden echter tegen doperse voormannen gericht. Rond 1530 werden bij 't Zandt enkelen uit hun kring gearresteerd, bijvoorbeeld de 'profeet' Harmen Schoenmaker, na zijn oproep katholieke geestelijken dood te slaan. In 1535 deed een groepje wederdopers een mislukte aanval op een klooster bij Warffum. Hun leider werd onthoofd. De meeste lokale autoriteiten lieten niettemin de doopsgezinden die vredelievend waren, hun gang gaan, ook na de Habsburgse machtsovername in 1536. Zo wisten diverse doopsgezinde gemeenten zich ondanks de centrale overheidsverboden te ontwikkelen, vooral op het Groninger platteland.

Intussen bereikte het lutherse protestantisme veel Groninger parochies en kloosters. De hogere autoriteiten was dit een doorn in het oog. Zij probeerden in 1559 hun greep op het kerkelijke leven te versterken, onder andere door de instelling van één bisdom voor geheel Groningen (en Drenthe). Tot dan toe vielen de stad Groningen, de Ommelanden en Westerwolde respectievelijk onder de bisschoppen van Utrecht, Münster en Osnabrück; een bestuurlijke versnippering die een eensgezinde katholieke reformatie belemmerde. Door gewestelijke tegenwerking kon Johannes Knijff als nieuwe bisschop pas in 1568, na de komst van de Spaanse hertog van Alva, zijn hervormingswerk ter hand nemen. Een actie die volgde op enkele roerige jaren, waarvoor de gereformeerden, meer nog dan de luthersgezinden, verantwoordelijk waren.

Eind jaren 1550 hadden de gereformeerden een eerste gemeente in de stad Groningen gevestigd, maar deze was meteen verboden. Het succes van geheime nachtelijke prediking was uitgebleven door slaapgebrek van de aanwezigen. In 1566 slaagden de gereformeerden er wel in een groot gehoor te verkrijgen. Na een hagenpreek bij Helpman, met duizenden bezoekers, gaf de Groninger stadsregering hun de Broerkerk. Beelden en schilderijen werden direct verwijderd, ook in een aantal dorpskerken aan de oost- en noordkant van de stad. Stadhouder Aremborg beëindigde in 1567 het tolerante klimaat ten opzichte van de protestanten. Menigeen ontliet berechting door op de vlucht te slaan.

De ruimte voor het protestantisme was in de volgende decennia sterk afhankelijk van het verloop van de Opstand tegen Filips II. In de stad domineerden vanaf 1580 de katholieken, nadat Rennenberg, de volgende stadhouder, de kant van de Spaanse koning had gekozen. Daarentegen stortte het katholieke leven op het platteland door het oorlogsgeweld volledig in. Ook in protestantse kringen was weinig eensgezindheid en organisatie. De grote ommekeer voor de gereformeerden kwam in 1594 toen de calvinistische stadhouders Maurits en Willem Lodewijk de stad Groningen aan de kant van de Opstand brachten. Evenals in de al eerder veroverde Ommelanden mocht voortaan alleen de gereformeerde religie officieel

'geëxerceert' worden. Deze politieke ondersteuning stelde de calvinisten in staat het kerkelijke leven te gaan beheersen. Uit de geconfisqueerde kloostergoederen werden predikanten en onderwijzers betaald.

Hoewel het calviniseringsoffensief meteen in gang werd gezet, verdween het katholicisme niet. Maar de procentuele daling was, ondanks het geheime missiewerk, onmiskenbaar. Het aantal katholieken daalde halverwege de zeventiende eeuw tot ongeveer veertien procent van de Groninger stadsbevolking en tot zeven procent in de Ommelanden, waar alleen Kloosterburen en Den Hoorn als katholieke enclaves behouden bleven en als zodanig nu nog bestaan. In het Oldambt daalde de katholieke aanhang tot het nulpunt. De doopsgezinden wisten zich hier nog lang met een aandeel van ten minste vijf procent te handhaven, een percentage dat in die tijd ook voor de stad Groningen gold, met enkele procenten daarboven in de Ommelanden. Verbodsbepalingen van de gereformeerde stadsregering tegen de doopsgezinden zijn amper nageleefd en in de Ommelanden nooit afgekondigd. Het is overigens onjuist de dopersen als een eenheid voor te stellen. Al tijdens de zestiende eeuw kenden zij verschillende stromingen met kleurrijke namen als davidjoristen, waterlanders, oude en jonge vlamingen, alsook oude en jonge friezen. In 1700 zouden de waterlanders en vlamingen zich in de stad verenigen.

Naarmate de tijd verstreek, werd de aanwezigheid van katholieken, doopsgezinden en andere dissenters – zoals groepjes lutheranen en joden – ook voor de Groninger gereformeerden een geaccepteerd verschijnsel. Alleen in oorlogstijd hadden zij soms hun bedenkingen, bijvoorbeeld in het Rampjaar 1672 toen de bisschop van Münster de stad belegerde. De Groninger katholieken zouden toch niet met de vijand heulen? Eendrachtig werd Bommen Berend echter afgeslagen, waarbij ook de doopsgezinden, die weigerden wapens te dragen, zich verdienstelijk maakten, onder meer door branden te blussen.

Tijdens de zeventiende eeuw was er in Groningen weinig belangstelling voor de Arminiaanse remonstranten, die met hun afwijzing van de orthodoxe predestinatieleer dichter bij de katholieken zouden staan. Deze geringe animo is wel verklaard vanuit de sterke afkeer onder de Groninger gereformeerden voor de katholieke kerk. Dit moge zo zijn, maar van een eensgezinde gereformeerde orthodoxie was geen sprake. In de achttiende eeuw zouden vele Groninger gereformeerden ontvankelijk zijn voor het piëtisme, de bevindelijke vroomheid, die gepredikt werd door de uit Winschoten afkomstige theoloog Wilhelmus Schortinghuis. De Staten van Stad en Lande bepaalden in 1743 dat over zijn veel gelezen mystieke werk *Het innige Christendom* niet langer gediscussieerd mocht worden. Zo'n verbod zou tijdens de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) niet meer zijn afgekondigd, want toen kregen alle geloofsrichtingen erkenning, ook de joden. Rond 1780 hadden veel patriotten dit al bepleit.

MEER LEZEN • M.G.J. Duijvendak, H. Feenstra, M. Hillenga en C.G. Santing (2008-2009), *De geschiedenis van Groningen* • H. Feenstra (2007), *Spinnen in het web (...)* • G.V. Halsema (1990), *Geloven in Groningen (...)*